

MELCHISEDEC ȘI LIPOVENII

Victor Vascenco

La religione è tornata ad essere una componente
significativa del panorama culturale.

Giovanni Filoramo

Cartea lui Melchisedec, *Lipovenismul, adică schismaticii sau rascolnicii și ereticii rusești*, scrisă la sfârșitul anilor '60 ai secolului al XIX-lea și publicată în 1871, este prima lucrare românească, de proporții respectabile [11]¹, în care se ia în discuție, între altele, problema staroverilor din România. Am spus „între altele”, întrucât problema enunțată reprezintă doar unul din următoarele trei aspecte tratate de autor:

1. Schisma din sânul Bisericii Ruse de la mijlocul secolului al XVII-lea și urmările ei;

2. Staroverii („schismaticii”, în terminologia autorului) din Bucovina, Moldova, Dobrogea și Muntenia;

3. Sectele ruse (și ramificațiile lor în România): epoca prenikoniană, începând cu secolul al XI-lea, și epoca postnikoniană, începând cu secolul al XVII-lea.

Termenul *lipovenism* din titlul lucrării nu trebuie să ne inducă în eroare, căci el are aici o valoare pancronică, desemnând în concepția lui Melchisedec toate curentele religioase sectare din Rusia ortodoxă, deci după creștinare, inclusiv lipovenismul românesc (secolul al XVIII-lea și urm.).

---

¹ Cifrele incluse în paranteze drepte indică, aici și în continuare, lucrarea corespunzătoare din lista de izvoare (note) de la sfârșitul articolului și, la rigoare, după punct și virgulă, pagina respectivă.

Despre acesta din urmă (vezi mai sus pct. 2), singurul aspect care ne-a interesat propriu-zis, autorul vorbește, în diferite locuri, de-a lungul a peste 180 de pagini (o treime din lucrare).

În această parte a cărții (despre lipovenii români), care este originală și inedită (celelalte două părți: schisma și sectele reproduc idei cunoscute¹), prezintă un interes deosebit trei chestiuni:

- ierarhia lipovenească de la Fântâna Albă și relațiile ei cu ierarhia staroveră din Moscova;
- diferențele liturgice dintre cultul ortodox oficial și cel lipovenesc de rit sacerdotal (20 deosebiri formale, care „nu se ating de fondul dogmatic al religiunii” [11; 217], ca, de exemplu, proscomidia, adică pregătirea pentru împărtășanie, statutul exclamației *aleluia* (de câte ori se rostește), numărul închinăciunilor, modalitatea îngenunchierii în biserică etc.);
- demografia statistică a populației lipovenești din România.

Ceea ce ne-a determinat să facem această expunere despre lucrarea lui Melchisedec, azi o raritate bibliografică, și autorul ei este faptul că, în ciuda primordialității acesteia în cadrul scrierilor istoriografice privind panorama culturală a lipovenilor, lucrarea este extrem de puțin cunoscută. Ce-i drept, ea figurează, să zic așa, „obligatoriu”, în bibliografii, însă mai totdeauna strict formal, fără să fi fost citită de cei ce o amintesc. Iar, dacă cumva se menționează în text, aceasta se face din fuga condeiului și în necunoștință de cauză (una dintre puținele excepții de la această regulă o constituie studiile interesante, cu caracter istoric, ale lui Alexandr Varona).

În ceea ce urmează, vom încerca să prezentăm, sub forma a șapte secvențe, personalitatea autorului și epoca în care a trăit acesta, specificul lingvistic al lucrării sale, scrise mai bine de 130 de ani în urmă, și principalele aspecte ale concepției lui Melchisedec în materie de lipovenism.

---

¹ Melchisedec a pus la contribuție lucrări apărute în perioada 1859-1860: scrieri aparținând unor cercetători ai raskolului ca V. Kelsiev, Subbotin (e citat fără a i se menționa prenumele), D. Nadejdin, T. Livanov, G. Protopopov, reviste și culegeri apărute la Moscova, Sankt-Petersburg și Herson, o revistă germană și un studiu francez. Izvoarele sunt, așadar, aproape în întregime, rusești. Sursele, pe care autorul le menționează începând cu p. 96, sunt citate lacunar. Lucrări românești, exceptând un articol demografic, nu figurează, întrucât, până la Melchisedec, problema schismei n-a fost cercetată în Principate.

Melchisedec și epoca sa. Schiță biografică

Numele laic al lui Melchisedec este Mihail Ștefănescu. S-a născut în comuna Gârcina, de lângă Piatra-Neamț, în 1823 (pe piatra de mormânt - 1822) și a încetat din viață în 1892. Provine dintr-o familie de preoți din tată în fiu. După studii încununuate de succes la Seminarul de la Socola, devenit mai târziu Seminarul Veniaminian, se dedică și el vieții preoțești.

La vârsta de 20 de ani îmbracă rasa călugărească și adoptă un nou nume, Melchisedec, antroponim biblic de origine ebraică cu sensul 'rege-preot', purtat pentru întâia oară de împăratul Salemului (Ierusalimului) [8; 821], [7; 6]. Cu acest nume va deveni cunoscut mai târziu ca teolog, cărturar și istoric român [4; 1484], [5; 1512], [18; 166].

Tineretea sa coincide cu perioada Regulamentelor Organice (1828-1834), când se proclamă limba română ca limbă a statului și Bisericii, a învățământului și justiției [14; 158]. Este, mai apoi, contemporan cu oameni de seamă, ca B.P. Hasdeu și Titu Maiorescu, cu istorici ca Nicolae Bălcescu și A.D. Xenopol, cu Eminescu, Luceafărul poeziei românești, și cu mari evenimente din istoria Țărilor Române: Revoluția de la 1848 și Războiul pentru Independență (1877-1878; a donat statului o sumă importantă de bani pentru înzestrarea armatei naționale care lupta contra turcilor).

În virtutea realezelor sale aplicații pentru studiile teoretice, este trimis în, 1848, să urmeze cursurile Academiei de teologie din Kiev (*Kievskaja duchovnaja akademija*), la absolvirea căreia, în 1851, i se atribuie titlul de magistru în teologie și litere. Face cu acest prilej călătorii de studii la Odesa și Sankt-Petersburg, reușind să aprofundeze unele cercetări de bibliotecă și mai ales să-și perfecționeze cunoștințele de limba rusă, ce-i vor fi necesare 20 de ani mai târziu cu prilejul misiunii diplomatice la curtea țarului (v. infra).

După întoarcerea sa din Kiev, devine, în 1852, protosinghel, adică arhimandrit adjunct, în 1856 - arhimandrit, iar în 1862 - arhiereu. Deține succesiv următoarele funcții: director și profesor la seminarul episcopal, rector la seminarul din Huși, locotenent (1865) al Episcopiei Dunării de Jos, cu reședința la Ismail, iar, din 1878, la Galați. În cuvântarea ținută cu acest prilej (la Galați), Melchisedec pune în evidență faptul că, prin înființarea episcopiei din Ismail, unirea Basarabiei cu România este consfințită solemn și bisericește. În 1879 devine episcop al Romanului.

Datorită notorietății sale pe plan național este ales în 1857 reprezentant în divanul ad-hoc și, în această calitate, participă activ la actul

Unirii. În 1859 devine membru al comisiei pentru secularizarea (etatizarea) averilor mănăstirești (a inițiat, alături de M. Kogălniceanu, promulgarea legii secularizării, fiind singurul prelat din Principate care a sprijinit guvernul lui Cuza în această privință); un an mai târziu devine ministru al cultelor și instrucției publice.

În calitate de membru al Sfântului Sinod redactează cu asiduitate numeroase proiecte de lege și regulamente de importanță deosebită, fiind, în esență, sufletul acestei instituții. De menționat, în acest context, că întreaga organizare modernă a Bisericii Române și a institutelor religioase din România se datorează, aproape în întregime, lui Melchisedec [7; 67].

Este unul dintre ctitorii Bibliotecii Academiei Române, căreia i-a donat, prin testament, întregul fond personal de cărți. Este membru, din 1870, al Societății Academice Române (care, în 1879, devine Academia Română); de asemenea, e membru al altor opt societăți științifice și culturale din Paris, Târnovo, Kiev, Sankt-Petersburg, Atena și Constantinopol [7; 88]. Meritele lui științifice și literare (de menționat, înainte de toate, *Cronica Hușilor*, cea mai importantă lucrare a sa cu caracter istoric și filologic) sunt apreciate de B.P. Hasdeu: „Episcopul Melchisedec, fără îndoială, a fost bărbatul cel mai cu știință dintre prelații noștri contemporani...” (*apud* [7; 87]) și de N. Iorga, care îl consideră „bărbat cu o chemare științifică netăgăduită” [7; 84].

Ca membru al Academiei Române, depune o activitate la fel de laborioasă, ca și pe tărâm ecleziastic și istoric. Prezintă, în acest context, „rapoarte academice”, adică recenzii, la o seamă de cărți ale lui Moses Gaster, Gh. Asachi ș.a., pune în evidență și înfățișează confrăților săi hrisoave moldovenești originale scrise în slavonă, propune Academiei tipărirea unei colecții de 64 de predici ale lui Ioan Hrisostomul traduse de el din limba germană (Melchisedec stăpânea șapte limbi străine, din care trei moderne: franceza, germana și rusa, și patru limbi clasice: greaca, latina, slavona și ebraica). Prezintă, de asemenea, un memoriu privind descoperirea, în evangheliarul de la Humor, a adevăratului portret al lui Ștefan cel Mare, apoi o serie de hrisoave slavone și predici ale mitropolitului Antim Ivireanu. În acest context, Constantin C. Diclescu consideră că „el, împreună cu Hasdeu, sunt cei dintâi istorici care au apreciat după adevărata lui valoare, studiul vechilor documente slavone” [7; 84].

Melchisedec s-a dovedit a fi abil și pe tărâm diplomatic. În 1868 a fost trimis, împreună cu Ion Cantacuzino, la curtea împăratului rus, pentru a-i înmâna acestuia o scrisoare din partea principelui Carol și a duce tratative asupra unor chestiuni politice nerezolvate. Într-o scrisoare din același an către principele Carol, Otto von Bismarck, bun cunoscător al situației din Rusia, căci a fost timp de mai mulți ani trimis plenipotențiar al Prusiei în capitala imperiului rus, îi scrie domnitorului român: „Nu mă îndoiesc că misiunea la Petersburg va avea un efect cu atât mai favorabil, cu cât episcopul de Ismail va reuși să-și asigure simpatiile colegilor săi din Petersburg și a arăta în chip public acest succes” (*apud* [7; 51]). Melchisedec fu, într-adevăr, bine primit de înalții demnitari ruși în frunte cu împăratul Alexandru al II-lea, care, în semn de respect pentru rasa episcopală și meritele multilaterale ale diplomatului român, i-a sărutat mâna. Simpatia țarului pentru „cel mai strălucit arhieru al regatului român” [7; 16] se manifestă și în 1887, când, cu prilejul împlinirii a 45 de ani de servicii aduse Patriei și Bisericii, Melchisedec primește felicitări și un egolpion (iconiță de aur purtată de arhieru la gât) de mare preț, ca dar împărătesc din partea lui Alexandru al III-lea.

Limba lucrării lui Melchisedec despre lipoveni

Limba scrierilor lui Melchisedec (a compus peste 60 de lucrări, mai ales de istorie, teologie și didactică [7; 149–159]) reflectă evoluția limbii române literare în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Este o epocă când româna standard nu se fixase încă. Pregnante sunt acum două aspecte: perfecționarea alfabetului și prefacerile din vocabular.

Este vorba, mai întâi, de faptul că, în această epocă, se pun bazele trecerii de la sistemul alfabetice chirilic la cel latin, deci bazele alfabetului mixt sau de tranziție. Practic, alfabetele de tranziție, căci au fost mai multe, cel puțin 25 la număr [2; 44], pot fi semnalate timp de aproape șase decenii (în perioada anilor 30-80 ai secolului al XIX-lea), scrierea cu grafii latine fiind adoptată oficial la mijlocul acestei perioade: în 1860 - în Muntenia și în 1862 - în Moldova. Melchisedec a scris mai ales cu caractere latine, dar se pronunță pentru chirilice în tipărirea cărților de cult.

Cel de-al doilea aspect, și anume prefacerile din vocabularul românesc, se reflectă și el/ele în scrierile lui Melchisedec. În limba lucrării

în discuție, adică cea despre schismă și lipovenism, ne întâmpină, după cum vom vedea mai jos, formații neologice (împrumuturi și calcuri), cuvinte și forme care nu se mai folosesc azi (arhaisme), formații de idiolect și unele particularități fonetice.

Pentru limba secolului al XIX-lea sunt caracteristice cu deosebire unele variante fonetice/morfologice, pe care cititorul din zilele noastre le consideră învechite. Despre acestea Sextil Pușcariu spunea: „Într-o limbă atât de puțin fixată și «gramaticalizată» ca (sic!) cea a noastră, variantele fonetice și cele morfologice sunt atât de multe, chiar la autori consacrați, încât nu pot fi ignorate” [15; 336].

În cuvintele cu morfemul final *-ie/-iune* sunt preferate acum, în secolul al XIX-lea, formele lungi. La Melchisedec ele se întâlnesc în exclusivitate, de exemplu: *asociațiune* (și nu *asociație*), *comunicațiune*, *generațiune*, *instituțiune*, *ocaziune*, *opiniune*, *opozitiune*, *persecuțiune*, *religiune*, *revoluțiune*, *rezoluțiune* ș. a.

Neologismele de origine franceză cu *ex-*, mai ales la inițială, sunt ortografiate *es-*, de exemplu: *esemplu* (deși forma originală, fr. *exemple*, se scrie și se rostește cu *ex-*), *estragant*, *a estermina*, *a espedia*, *esperiență*, *a esprima*, *a espune*, *a esplica*, *esil*, *pretest* ș.a.

Unele forme, mai ales de factură substantivală, sunt percepute în zilele noastre ca fiind învechite, deși semantica lor e transparentă, în sensul că poate fi înțeleasă cu ușurință: *christiani* 'creștini', *demarșă* 'demers', *individe* 'formă de plural pentru *individ*', *monastire* 'mănăstire', *a ordina* 'a ordona', *pasport/paşport* (cu plural în *-uri*) 'pașaport', *păstoriu* 'păstor', *resbel* 'război', *a rumpe* 'a rupe', *sânt* s.m. și adj. 'sfânt', (de exemplu, *sante icoane*), *a titlui* 'a intitula'.

Arhaice sunt și formele adjectivale cu sufixul *-icesc*: *monahicesc* 'călugăresc', *moschicesc/muschicesc* 'rus, moscovit', *ereticesc* 'eretic', de asemenea, unele macrotoponime: *Russia* (și *russ* s.m. și adj., de exemplu, în expresia *lumea rusă*), *Mosqua* 'Moscova', *Besarabia/ Beserabia* 'Basarabia'. Învechite sunt, apoi, unele expresii substantive sau verbale: *botez cu foc* 'ardere pe rug', *departamentul din lăuntru* 'ministerul afacerilor interne', *scrisori creditive* 'scrisori de acreditare', *stil prost* 'stil simplu, neelevat', *tractatul de Paris* 'tratatul de la Paris', *a ține izvod* 'a ține evidența'.

Semnalăm și câteva arhaisme propriu-zise: *fur* 'hoț, tâlhar' (coincide cu radicalul verbului *a fura*), *gramată* 'hrisov', *sudit* 'persoană aflată sub protecția unei puteri străine', *teșcherea* 'act de liberă trecere' (turc.).

Autorul s-a lăsat influențat, mai ales în prima parte a lucrării sale, consacrate realității ruse, de originalele rusești puse la contribuție. Ori de câte ori întâlnește el cuvinte care denumesc obiecte sau concepte noi, necunoscute până atunci limbii române, le redă aïdoma, preluând atât forma, cât și înțelesul lor. Semnalăm astfel:

- *împrumuturi din rusă*, ca: *baraban* 'tobă', *blagocestie* 'evlavie', *busurman* 'necredincios', *corobcar* 'negustor ambulant', *costium* 'costum' (poate fi și împrumut direct din franceză), *edinoverie* 'credință unică, comună bisericii oficiale și unor staroveri', *familie* 'nume de familie' (de exemplu, *lipovean cu familia Busurcă*), *grobniță* 'cavou', *izbă* 'casă țărănească de lemn', *marketan* 'vânzător ambulant' (poate fi și împrumut direct din polonă), *nacetic* 'om citit, erudit', *nastavnic/ustavnic* 'mentor', *povoscă* 'căruță', *staroobriadți* 'credincioși de rit vechi' (cu derivatul *staroobriadism*), *staroveri* 'credincioși de rit vechi, adepți ai vechii credințe, vechi credincioși' (cu derivatul *staroverism*), *zatvornic* 'ascet închis pe viață într-o chilie strâmtă'.

- *împrumuturi din franceză*: (numărul lor este mai mic nu în limba literară, în genere, ci în limba scrierii lui Melchisedec): *criminalist* 'criminal', *liber-cugetător* 'persoană cu atitudine critică față de religie', *civilisatrice* 'civilizator', de exemplu, în expresia *mijloace civilisatrice* (cf. fr. *civilisatrice*, formă feminină a adj. *civilisateur*), *neguțiant* 'negustor', (cf. fr. *négociant*, cu același sens), *pacific* 'de împăcare', de exemplu, *scrisori pacifice* (cu sens derivat de la fr. *pacifique* 'pașnic, calm'), *suplică* 'jalbă', *uvrier* 'muncitor'.

Ne întâmpină în limba lucrării și unele stângăcii de traducere, explicabile, pare-se, prin faptul că autorul și-a redactat textul uneori din fuga condeiului, de exemplu: *fortăreața Petropavlovskă* în loc de 'fortăreața Petru și Pavel', *gubernia* (sau *episcop de*) *Nijegorod* (un asemenea toponim, *Nijegorod*, nu există, trebuia spus Nijni-Novgorod, căci *nížegorodskij* este adjectivul corespunzător, de exemplu, în expresii ca *nížegorodskaja gubernija*), *mănăstirea Slavsky* în loc de 'mănăstirea din comuna Slava-Veche', *arhiepiscopul Vasluisky* în loc de 'arhiepiscopul de Vaslui'. Greșită este, apoi, expresia *palatul cel de granit* sau, în alt loc, *palatul granovit*, traducere eronată a rus. *Granovitaja palata*, pentru care s-a propus recent

echivalentul, destul de reușit, *Palatul în Fațete* [13; 111]. Este vorba despre marea sală de recepții (în rusă *palata* înseamnă propriu-zis 'încăpere spațioasă, sală'), pe care o găzduiește pe teritoriul Kremlinului o clădire cubică a cărei fațadă centrală, cea de est, este sculptată în relief cu fațete decorative (în rusă *granovityj* < *gran* 'fațetă') [3, 253] în stil italian.

Revenind asupra unor aspecte de sistem privind limba română literară în secolul al XIX-lea, menționăm că formarea pluralului la o serie de substantive masculine și feminine, dar și la unele forme pronominale, prin palatalizarea consoanei finale (de ex. *lup* – *lup'*), era marcată în scris, spre deosebire de zilele noastre, printr-un *i* scurt (*î*). La Melchisedec găsim numeroase exemple: *căsătoriî*, *ceî* (pl. de la *cel*), *dascăli*, *epitropi*, *intrigî*, *lipoveni*, *mănăstiri*, *morți*, *născuți*, *părinți*, *scrieri*, *staroveri*, *țărani* ș. a.

Acestui *î* scurt, care constituie o realitate fonetică și, în multe alte cazuri (de pildă în forme verbale de tipul *petreci* [19; 15], realitate pe care *î* o redă grafic cât se poate de reușit, îi corespunde azi, mai puțin adecvat, un *i* plenison (*lupi*, *petreci* etc.; vezi [1; 71-73]).

Ce înțelege Melchisedec prin lipoveni, respectiv lipovenism

Viziunea lui Melchisedec asupra lipovenilor, după cum vom vedea mai jos, diferă întrucâtva de concepția tradițională românească.

Melchisedec a deetimologizat termenul *lipoveni* și a extins, aproape fără limite, noțiunea de lipovenism. Din 'adepti ai ideilor lui Filipp și urmași ai acestuia în România' (care reprezintă numai o parte a mișcării protestatare împotriva reformei lui Nikon) el a creat conceptul aderenței la vechea credință în genere. Prin lipovean el înțelege, așadar, orice adept al vechii credințe, orice credincios de rit vechi, orice starover sau sectar. El vede „milioane de lipoveni atât în interiorul, cât și în exteriorul Rusiei” [11; 44]. Pentru el, Antonie, mitropolit starover al Moscovei, este un lipovean [11; 201]; episcopul Pafnuti din Kolomna și episcopul din Vetka sunt lipoveni [11; 203, 67]; mitropolitul Kiril de la Fântâna-Albă este întâmpinat la Sankt-Petersburg de lipoveni [11; 136]; în schitul Polosa din gubernia Cernigov sălășluiesc lipoveni [11; 135].

Melchisedec folosește uneori ca sinonim pentru *lipoveni* termenul *rascolnici* 'schismatici' (pe care staroverii, în virtutea valorii peiorative a

acestui cuvânt [9; 335] nu-l acceptă), de exemplu: „Cifra exactă a lipovenilor sau rascolnicilor în Rusia încă nu este cunoscută, nici chiar în sferile guvernamentale” [11; 495].

Aceeași semnificație, i.e. 'starover' sau, depreciativ, 'raskolnic', o are și adjectivul corespunzător, format prin derivare cu sufixul *-esc*, pe care îl întâlnim în expresii ca: *episcop lipovenesc*, *schit lipovenesc*, *ierarhia lipovenească din Rusia*, *satele lipovenești de lângă mănăstirea Keržensk*, *Vetka lipovinească* (ortografiat cu *i*), *schisma sau rascolul lipovenesc*, *kinovia lipovenească de pe râul Vâga din Pomor'e*, *sectele lipovenești ce bântuie poporul inferior rusesc* etc.

Cât privește lipovenii „din exteriorul Rusiei” (v. supra), adică staroverii care au început să emigreze în Bucovina („lipovenii austrieci”), Moldova și Dobrogea (aceștia din urmă fiind denumiți „lipovenii din Turcia”) pe la jumătatea secolului al XVIII-lea și urmașii lor, aceștia nu se deosebesc în principiu, după Melchisedec, de ceilalți staroveri de același tip. Există totuși o trăsătură diferențială, care pune în evidență, prin contrast cu situația din Rusia, sobrietatea religioasă a staroverilor din Moldova: „Lipovenii moldovenești în genere nu se disting prin aprinderea și forța fanatismului rascolnic” [11; 184].

Principalele lor ocupații sunt comerțul și meșteșugurile (la oraș), agricultura și muncile sezoniere pe proprietățile mănăstirești (la țară). Pescuitul în Deltă este amintit mai rar, de exemplu, cu prilejul strămutării unui grup de pescari lipoveni nekrasoviți în Bucovina, și anume la Fântâna-Albă, în 1783, cu aprobarea împăratului Austriei [11; 100].

Consemnarea lipovenilor români (adică din România) se face de la nord spre sud, începând cu Bucovina, unde sunt menționate localitățile Fântâna-Albă (azi pe teritoriul Ucrainei), Climăuți (aflată ceva mai la sud, azi în apropierea frontierei cu Ucraina), Socolinți (cea mai veche localitate lipovenească, pendinte de comuna Mitocul Dragomirnei) și un cătun pe râul Mechindra. „Toți acești lipoveni – ne spune Melchisedec – sunt muscali de origine din Mosqua și de prin guberniile vecine cu ea, emigrați în deosebite timpuri și stabiliți în Bucovina. Cei mai vechi emigrați aici sunt lipovenii de la Mitocul Dragomirnei...” [11; 99], (adică propriu-zis din Socolinți). Nu știm exact când au venit aici primii băjenari, dar știm că localitatea Socolinți (azi Lipoveni) este atestată documentar în 1724.

Originea termenului *lipovean*

Cu privire la etimologia termenului *lipovean* (cu varianta populară *lipovan*) s-au formulat, de-a lungul vremii, în literatura de specialitate, dar și în scrieri profane, patru presupuneri [20; 34-43]: ipoteza apelativă (cuvântul ar proveni, prin falsă asociere conceptuală, de la rus. *lipa* 'tei'), ipoteza toponimică (etimologul ar fi „un toponim mitic”, Lipova [13; 223]), ipoteza sacrală (termenul ar putea proveni de la *filippovka*, nume de sărbătoare) și ipoteza antroponimică, pe care am lăsat-o intenționat la urmă, căci este singura acceptabilă din punct de vedere lingvistic (cuvântul derivă de la rus. *Filipp* > *filippovcy* sau *filippovane* 'adeptii lui Filipp', rom. *(fi)lipoveni* cu *fi-* suprimat prin afereză).

Melchisedec, care era nu numai prelat, ci și istoric, deci om de știință, exprimă un punct de vedere plauzibil, care se încadrează în ipoteza antroponimică: „Deși nu am date istorice pozitive, dar presupun că cei întâi schismatici ruși, ce au emigrat în Moldova pe la jumătatea veacului al 18-lea, au fost philipiști (*philipovcy*), de la care se derivă numirea de Lipoveni, care în România a devenit apoi generică tuturor sectanților ruși ce au emigrat aici în deosebite timpuri” [11; 55]. Într-adevăr, prin lipoveni, respectiv prin termenii rusești corespunzători (v. supra), au început să fie denumiți nu numai adeptii lui Filipp Pustosviat (1672-1742), adică credincioșii de rit nesacerdotal (rus. *bespopovcy*), ci și credincioșii de rit sacerdotal (rus. *popovcy*), deci lipovenismul în totalitatea sa.

Melchisedec amintește și alți conducători de curente religioase din epocă, de la numele cărora, la fel ca și în cazul lipovenilor, s-a format denumirea comunității religioase respective. Astfel, de la numele lui Podrešetnikov [11; 37], căpetenie de sectă din gubernia Vladimir, derivă denumirea *podrešetniki* 'adeptii lui Podrešetnikov'; de la numele lui Feodosi Vasilievici sau Vasiliev (1661-1711) [11; 48], contemporan și rival al lui Filipp Pustosviat, provine denumirea *fedoseevcy*; de la numele lui Andrei Denisov, căpetenie a unui curent schismatic din Pomorie [11; 49], s-a format denumirea *denisovcy*; de la numele lui Gavril Artamonov [11; 57], conducător al unui cult nesacerdotal, provine apelativul *artamonovcy*, iar de la Onufri, numele unei căpetenii de curent sacerdotal [11; 62], s-a format derivatul *onufrievcy*.

Acest mod de a denumi un curent (religios, social sau politic) după numele întemeietorului sau al fondatorului teoriei respective a fost un

procedeu curent în limba rusă din secolele al XVII-lea – al XIX-lea. Astfel, de la numele lui L.N. Tolstoi s-a format denumirea *tolstovcy*, de la numele lui Nikon, patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse la mijlocul secolului al XVII-lea – denumirea *nikoniane* etc.

De altfel, chiar denumirea creștinilor, în rusă, *hristiane* (care provine din slavonă, iar în slavonă din greacă), este un derivat de la un antroponim, numele lui Hristos, și conține în structura sa, la finală, același sufix ca și rus. *(fi)lippovane*, rom. *(fi)lipoveni*.

Răspândirea lipovenilor în secolul al XIX-lea

Despre dispersarea lipovenilor la mijlocul secolului al XIX-lea aflăm din lucrarea lui Melchisedec următoarele: „În Moldova lipovenii sunt răspândiți în toată întinderea ei, prin orașe și sate, împreună cu indigenii sau aparte. Dintre orașe, se pare, nu este nici unul în care să nu se afle cel puțin două-trei familii, care se ocupă cu meserii sau cu negoțul” [11; 177].

Aflăm și date mai exacte. În 1865, potrivit unei statistici oficiale, numărul lipovenilor ar fi fost de 8.375 persoane [11; 482]. În realitate, potrivit unor date obținute de autor prin anchete scrise de la protoiereii din județe, numărul lipovenilor era de 15.165, din care 13.647, deci majoritatea, aparțineau ritului sacerdotal și 1.518 ritului nesacerdotal (în terminologia lui Melchisedec „secta popistă” și „secta nepopistă”) [11; 485].

Cu multă acribie sunt înfățișate, de asemenea, localitățile locuite de lipoveni, pe județe, și anul înființării lor: *județul Ismail*: orașul Ismail (cu suburbiile Necrasovca-Veche și Necrasovca-Nouă) - 1820, Chilia - 1820, Nicolaevca - 1865, Vâlcov - 1818; *județul Bolgrad*: Gibrieni - 1805, Caracicova - 1802, Muravlevca - 1807, Podcovca - 1827; *județul Covurlui*: Galați - 1857; *județul Brăila*: Brăila și Pisc - 1830; *județul Cahul*: orașul Cahul - 1844; *județul Iași*: orașul Iași - 1730-1820, Târgu-Frumos (f.a.), Buciumi - 1855; *județul Botoșani*: orașul Botoșani - 1801; *județul Suceava*: Manole (azi Manolea) - 1750, Lespezi (f.a.), Bălășești (f.a.), Brătești (f.a.); *județul Neamț*: Piatra - 1830-1861, Doamna - 1869; *județul Roman*: orașul Roman - ante 1840; *județul Vaslui*: orașul Vaslui - 1800-1839, Dumasca - 1740, Schitul Tisa - 1852; *județul Tutova*: Bârlad - 1840-1850, Plopana - 1844-1850; *județul Ialomița*: Burdușani - 1850; *județul Ilfov*: București - 1840, Izvorani - 1833-1869.

S-au efectuat anchete, așadar, în 32 de localități (înființate între 1740 și 1860) din 14 județe (date statistice figurează la p. 481-492). Numărul localităților, uneori și denumirea lor, diferă de situația din prezent. În mod surprinzător, lipsește din tabel localitatea Socolinți, azi Lipoveni, care este, după cum se știe, cea mai veche colonie lipovenească din România (e însă amintită în text cu mult înainte, la p. 99). Ignorând-o aici, în tabel, Melchisedec consideră că cele mai vechi colonii lipovenești din Moldova ar fi cele din Dumasca (1740) și Manole (1750) [11; 493].

Aflăm unele date, mai puțin precise, și despre lipovenii dobrogeni, anume de dinainte de 1878, adică din Turcia, unde autorul constată că ar fi două categorii de vechi credincioși: „simpli rascolnici”, adică lipoveni propriu-zisi, și „cazaci rascolnici”, Ignat-cazaci sau nekrasovi (azi le spunem nekrasoviști, adică urmași ai atamanului Ignat Nekrasov). În acest context sunt amintite și câteva localități dobrogene locuite de lipoveni: Tatarita (din dreptul Dunării), Camen sau Piatra (azi Kamen' sau Carcaliu), Seriacovo (denumirea rusească a Sarichioiului), Slava (i.e. Slava-Rusă) și Jurilovca. În urma războiului din 1828, o parte din cazacii nekrasoviști s-au înapoiat în Rusia, locul lor fiind ocupat de noi contingente de staroveri veniți de pe Don și Kuban' [11; 166].

În 1851, printr-un firman emis de sultan, cazacilor staroveri stabiliți în Dobrogea li se recunoaște libertatea credinței, libertate pe care aceștia sunt nevoiți s-o plătească scump și anume cu prețul luptei, alături de trupele turcești, împotriva creștinilor (ruși, greci), dușmani ai imperiului otoman. Astfel, despre participarea cazacilor dobrogeni la războiul Crimeii (1853-1854) Melchisedec ne spune: „În resbelul din anul 1853 lipovenii din Dobrogea, după datorie, dăduse (= dăduseră) contingentul lor pentru armata turcească, iar episcopul Arcadi (din Slava-Rusă – n.n. V.V.) i-a binecuvântat pe oșteni...” [11; 171], care se pregăteau să lupte contra rușilor.

Această participare, nevoită, la luptă alături de turci este amintită și de A.S. Pușkin în nuvela sa, *Kirdžali*: „Сражение было жестоко. Резались ятаганями. Со стороны турков замечены были копья, дотолу у них не бывалые; эти копья были русские: некрасовцы сражались в их рядах” ('Bătălia era crâncenă. Se ciopârțeau cu iataganele. Dinspre turci puteau fi văzute sulițe, pe care înainte vreme aceștia nu obișnuiau să le folosească; aceste sulițe erau rusești: nekrasoviștii luptau în rândurile lor').

Atitudinea lui Melchisedec față de lipoveni

Lipsa de înțelegere față de credința altora, cu alte cuvinte, intoleranța religioasă, fenomen cu caracter pancronic, despre care vom vorbi mai jos, poate avea urmări dintre cele mai grave.

Astfel, în secolul al XVI-lea, intoleranța religioasă a dus la măcelul din noaptea Sf. Bartolomeu (1572), intoleranța religioasă a fost cauza Războiului de 30 de ani (1618-1648), intoleranța religioasă stă la baza învrăjbirii dintre catolici și protestanți în Irlanda de Nord și tot prin intoleranța de opinii se explică raskolul rus (schisma) de la mijlocul secolului al XVII-lea, când „ambele părți, atât adepții vechii credințe, cât și cercurile ortodoxe oficiale considerau că sunt depozitarii adevărului absolut” [13; 15].

Fiind față bisericească și aparținând ortodoxismului oficial, pe care îl reprezenta în calitate de episcop, Melchisedec devine, el însuși, un exponent al intoleranței față de adversarii reformei lui Nikon, față de „eretici”, pe care îi condamnă, după cum vom vedea mai jos, cu asprime și, uneori, cu patimă.

Statutul religios al lipovenilor este caracterizat de Melchisedec prin trei cuvinte, care apar sub formă de laitmotiv și sunt așezate chiar în titlul lucrării [11; 42, 43, 55 ș. a.]: *schismatici*, *rascolnici* și *eretici* (din care primele două sunt sinonime, deci unul este aici inutil). Frecvente sunt, pentru a-i caracteriza pe adversarii reformei, și epitetele *fanatici*, *superstițioși* și *ignoranți* [11; 39, 42, 201 ș. a.].

Depreciativă este, între altele, caracterizarea clerului starover. Slujitorii cultului sacerdotal, investiți cu acest drept de către ierarhia de la Fântâna Albă, sunt denumiți „pseudo-preoți din fabrica austriacă” [11; 505]. O altă apreciere, profund subiectivă, „preoții lipovenești, recrutați mai totdeauna dintre oameni degradați și fără de conștiință de datoriile chemării, nu se bucură de vreo considerațiune între păstoriții lor” [11; 215].

Despre sectarismul din Rusia, adică despre lipoveni în sens larg: „Lipovenismul, în toate ramurile sale, este cultul mojiului sau al țăranului rusesc, cult lipsit de lumina științei și a spiritului creștinesc, și inamicul neîmpăcat al culturii și al civilizațiunii” [11; 148].

Despre lipoveni, în sens restrâns, adică despre staroverii români: „Iată deci în cuprinsul României o populațiune mai mare de 16.000 individe, care compun un element cu totul străin de națiunea română, străin prin limbă, prin naționalitate, prin credințele sale religioase și prin aspirațiunile

sale politice, străin prin ura sa către cultură și civilizațiune, prin opozițiunea (sa) la instituțiunile civilizatrice...” [11; 515]. Sau: „Rămân staționari, înmărmuriți, nemișcați de tot ce se numește progres..., aceeași ignoranță, aceeași ură către cultură..., nu întrețin relațiuni amicale unii cu alții (adică cu românii – n.n. V.V.)..., trăiesc numai în sectă și pentru sectă” [11; 516, 517].

Despre atitudinea lipovenilor față de școlile de stat: „Altfel de învățământ și de școli (diferite de cele bisericesti – n.n. V.V.) sunt privite de lipoveni ca creațiuni antichristice, ce corump sufletele și le abat de la datoriile creștinești” [11; 216].

Una dintre concluziile bizare ale lui Melchisedec sună în felul următor: „Este viderat (adică evident n.n. V.V.) că înmulțirea lipovenismului fie prin propagare în cuprinsul statului, fie prin emigrațiuni din străinătate, nu poate fi nici într-o privire favorabilă statului român” [11; 520], motiv pentru care propune o serie de măsuri, 14 la număr, „pentru mărginirea lipovenismului în România” [11; 521 și urm.].

Ne oprim aici cu reproducerea filipicelor lui Melchisedec la adresa lipovenismului (care, în realitate, sunt cu mult mai numeroase). Cititorul dornic de a afla și alte aspecte „critice” pe această temă, este rugat să parcurgă, cu deosebire, capitolul al XVI-lea, *Observări generale asupra lipovenismului din România* [11; 515 și urm.].

Încheind această secvență, menționăm că cele spuse de Melchisedec aici se referă deseori nu atât la lipoveni, în sens restrâns, cât la oponenții reformei, în genere, iar considerațiile caracterizante se fac de pe pozițiile celor știute despre schismă și „schismatici” în secolul al XIX-lea. Cartea lui Melchisedec a fost scrisă mai bine de 130 de ani în urmă și, lucru demn de consemnat, cu mult înainte de 1971, când sinodul Bisericii Ruse a abrogat hotărârea, din 1667, de excomunicare a staroverilor.

Dacă Melchisedec și-ar fi scris cartea în zilele noastre, când staroverii din sud-estul Europei reprezintă, prin Comunitatea Rușilor Lipoveni din România (înființată în 1990) [12; 249], o minoritate înfloritoare, o etnie stabilă, istoricește constituită pe baza unei unități lingvistice și teritorial-insulare, lucrarea sa ar fi avut o orientare diferită sau, pur și simplu, acest capitol, al XVI-lea, n-ar fi fost scris. E regretabil faptul că lipovenismul românesc este înfățișat de Melchisedec ca un fenomen static, încrămenit. Autorul n-a încercat să-i confere un caracter dinamic, să-l privească cât de cât evolutiv, cu statut de minoritate națională în devenire și

în plin progres, recunoscută și reprezentată azi în diferite foruri, inclusiv în organul legislativ suprem al țării, Parlamentul României.

Este interesant de subliniat că, uneori, părăsind tonul apodictic, Melchisedec încearcă să aibă înțelegere față de staroverii români, punând în evidență unele însușiri pozitive ale acestora. El vorbește, de exemplu, despre „simpatia cea mare ce au știut lipovenii a-și agonisi în cercurile guvernamentale românești [11; 209], știut fiind că ei „sunt un popor priceput, abil, harnic, încât unul face cât o duzină de moldoveni” (citată din Nadejdin) [11; 179]. Din păcate, asemenea aprecieri elogioase sunt destul de rare.

Sunt lipovenii „schismatici sau rascolnici și eretici”?

Vom încerca să răspundem, în încheiere, la această întrebare de pe pozițiile logicii modale și ale bunului-simț, fără a ne erija în cunoscători ai învățaturii dogmatice.

Oponenții reformei, staroverii, erau, după cum se știe, tradiționaliști. Ei cultivau vechile rânduieli bisericești, fără a se abate de la dogmele consacrate. Mai mult decât atât: le apărau cu ardoare. Or, prin erezie se înțelege o doctrină care se abate de la dogmele consacrate (v. 6; s.v. *erezie*), ceea ce nu este cazul când vorbim despre staroveri. Apoi, dacă prin schismatici se înțeleg cei ce s-au separat de comunitatea religioasă căreia îi aparțin (v. 6; s.v. *schismatici*), constatăm că staroverii nu îndeplinesc nici în acest sens condițiile pentru a fi considerați schismatici, căci ei, propriu-zis, nu s-au separat de nimeni și de nimic, ci au rămas pur și simplu împietriți în tiparele religioase de dinaintea reformei lui Nikon. Ce-i drept, „împotriva reformei s-au ridicat mulți preoți și călugări care încercau să mențină vechile cărți și ritualuri familiare” [13; 220], dar aceasta nu înseamnă o abatere sau o separare, ci o tendință firească de menținere a rânduielilor tradiționale, chiar dacă acestea nu erau perfecte.

Statutul de schismatici îl resping, în primul rând, adepții vechii credințe. Astfel, în epistola „către turma lipovenească” a sinodului starover din Moscova, care a avut loc în 1863, se spune: „noi nu putem urma unor dogme și tradițiuni nou-inventate, contra învățaturii anticei Biserici orthodoxe și contra convicțiunii conștiinței noastre. Și pentru aceasta noi nu

suntem schismatici (rascolnici) și dezbinați, ci fii ai uneia sântă, sobornice, apostolice, antico-orthodoxo-catolice Biserici” [11; 124, 129].

Acest statut, de eretici și schismatici, cu care au fost învestiți pe nedrept staroverii, este respins și de persoane din afara pravoslavniciei credințe. Astfel, Greg King, scriitor englez, ne spune următoarele: „unii considerau că țarul din acel timp, Petru cel Mare, era întruchiparea Anticristului și atunci un număr impresionant de credincioși și-au dat foc preferând moartea în locul supunerii în fața Necuratului... Acești adepți ai vechii credințe *nu erau eretici* (subl. n. V.V.)...” [10; 302].

Din acest motiv partea explicativ-epitetică din titlul lucrării lui Melchisedec („adică schismaticii sau rascolnicii și ereticii rusești”) ne pare a fi azi, cu deosebire după anularea excomunicării staroverilor, fără valoare probantă. Ea reflectă mai degrabă un mit. Problema aceasta nu ține însă de domeniul filologiei și nu intră nici în atribuțiile etnografilor. Ea urmează să fie elucidată de teologi.

Lăsând la o parte aspectele strict ecleziastice, cu deosebire cele liturgice, domeniu în care ne declinăm competența, cartea lui Melchisedec constituie, sub raportul contribuțiilor istorice și demografice, o lucrare de pionerat, implicit o pagină de referință privind perioada austro-moldavo-otomană a diasporei rușilor lipoveni din România.

NOTE

[1] Finuța Asan, Mioara Avram et alii, *Gramatica limbii române*, vol. I, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei, 1963

[2] Mioara Avram et alii, coordonator: acad. Iorgu Iordan, *Istoria lingvisticii românești*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978

[3] *Bol'shaja sovetskaja enciklopedija*, redactor principal: A.M. Prohorov, ed. a treia, vol. 7, Moscova, Editura Sovetskaja enciklopedija, 1972

[4] Aurora Chioreanu et alii, *Mic dicționar enciclopedic*, ed. a II-a, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978

[5] Lăcrămioara Cihaia et alii, *Dicționar enciclopedic ilustrat*. Chișinău, Editura Cartier, 1999

[6] *DEX. Dicționarul explicativ al limbii române*, elaborat sub conducerea lui Ion Coteanu și a Lucreției Măreș, ed. a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996

[7] Constantin C. Diculescu, *Episcopul Melchisedec. Studiu asupra vieții și activității lui*. București, Tipografia Cărților Bisericești, 1908

- [8] J.D. Douglas (redactor general) et alii, *Dicționar biblic* (ed. engl.: *New Bible Dictionary*, f. I., 1962), Oradea, 1995
- [9] Andrei Ivanov, *Dicționar religios rus-român*. București, Editura Bizantină, 2003
- [10] Greg King, *Ultima împărăteasă. Povestea epocii și vieții țarinei Alexandra Feodorovna*, traducere și note de Roxana Popescu, București, Editura Vivaldi, 1999
- [11] *Lipovenismul, adică schismaticii sau rascolnicii și ereticii rusești. Dupre autori ruși și izvoare naționale române* de episcopul Dunărei de Jos Melchisedek. București, Imprimeria Națională, 1871, 539 p. (în text, potrivit unei numerotări greșite, 547 p.; numele autorului este ortografiat cu -k)
- [12] Svetlana Moldovan, *Comunitatea rușilor lipoveni. Ghid de prezentare*, București, Editura Ararat, 2004
- [13] Antoaneta Olteanu, *Miturile Rusiei clasice*, București, Editura Paideia, 2004
- [14] Dan Petre, *Mică enciclopedie de cultură și civilizație românească*. București-Chișinău, Editura Litera Internațional, 2002
- [15] Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895-1906)*. București, Editura pentru Literatură, 1968
- [16] A.S. Pușkin, *Sočinenija*, vol. III, Moscova, 1954
- [17] Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, Editura Minerva, 1971
- [18] Ion M. Stoian, *Dicționar religios. Termeni religioși, credințe populare și nume proprii*, București, Editura Garamond, 1994
- [19] Victor Vascenco, *Transliterația cu grafii latine și problemele ei în română*, București, Editura Academiei, 2005.
- [20] Victor Vascenco, *Lipovenii. Studii lingvistice*, București, Editura Academiei, 2003

Heidelberg, septembrie 2006